

ΝΙΚΟΣ Ζ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

† Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΥΡΓΚΑΓΙΑ ΤΟΥ 1849

Προλεγόμενα

Τούτο το μελέτημα πρωτοπαρουσιάστηκε στα *Σερραϊκά Γράμματα* του μακαρίτη Νίκου Βουζούκα, στο τεύχος 53-54 της χρονιάς 1962. Από κακό δέσιμο των τευχών, σε άλλα περιλήφθηκε και σε άλλα όχι. Αλλά αυτός δεν είναι ο λόγος της αναδημοσίευσής του εδώ. Το πέρασμα τριάντα χρόνων από τότε έφερε στο φως σημαντικά στοιχεία που συμπληρώνουν εκείνο το πρώτο σχέδιασμα.

Το κυριότερο απ' αυτά είναι η ανεύρεση του χάρτη της πυρίκαυστης ζώνης των Σερρών, σε κλίμακα 1/500 απ' όπου τεκμαίρεται με ακρίβεια η θέση των εκκλησιών στα διάφορα σημεία της πόλης! Από τη θέση τους και τα στοιχεία του περιβάλλοντος χώρου τα οποία έχουμε γι' αυτές που κήκαν (οδοί, οικόπεδα, πλατείες κ.λπ.) μπορεί με σχετική προσέγγιση να καθορισθεί ο χώρος όπου στα 1849 «κάλπασε το κόκκινο άλογο», όπως συνήθιζαν να αποκαλούν παλιοί Σερραίοι τις πυρκαγιές (σχ. 2).

Στην πρώτη έκδοση είχαμε περιορισθεί στην παρουσίαση της αγοράς, με σχέδιο που βρήκαμε τότε στην Υπηρεσία Διαχειρίσεως Ανταλλαξίμων Μουσουλμανικών Κτημάτων (ΥΔΑΜΚ) και στο οποίο φαινόταν η κατάστασή της, στις αρχές του 20ου αιώνα, δηλαδή μέχρι την πυρπόληση της πόλης από τους Βουλγάρους στα 1913.

Με βεβαιότητα μπορούμε να επαναλάβουμε, όπως επισημάναμε και στη πρώτη έκδοση, πως η κατάσταση αυτή αναπαράχθηκε στη μορφή που ήταν και πριν από την πυρκαγιά του 1849.

Τον χάρτη αυτό της αγοράς τον εμπλουτίσαμε με τρεις φωτογραφίες που βρέθηκαν στο μεταξύ και αποδίδουν και οπτικά ό,τι χάθηκε τότε. Σ' αυτόν σημειώσαμε με αρκετή ακρίβεια τις θέσεις απ' όπου τραβήχτηκαν οι τρεις φωτογραφίες (πίν. I, 1, 2 και πίν. II, 1).

Όπως αποκαλύφθηκε από τη μια απ' αυτές, μέσα στην αγορά, εκτός απ' το ιστορικό επιβλητικό «Εσκή Τζαμί»², υπήρχε κι ένα μικρότερο, που εντοπίσαμε, ύστερα από έρευνα, στο Κτηματολόγιο της πυρίκαυστης ζώνης, (Τμήμα Πολεοδομίας και Πολεοδομικών Εφαρμογών στη Νομαρχία Σερρών). Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει το όνομα του μικρού αυτού τζαμιού, που είναι «Αραπισιλιάρ (;) τζαμισί»³.

Θα πρέπει να σημειώσουμε σήμερα πως και ο Πέτρος Πέννας στο μελέτημά του «Το Χρονικό της φωτιάς», που αναφερόταν κυρίως στην πυρπόληση των Σερρών του 1913, δίνει μεγάλη έκταση στην εισαγωγή του για τις πυρκαγιές των Σερρών και για την μεγάλη αυτή του 1849⁴, πράγμα που το αγνοούσαμε τότε.

Η εισαγωγή αυτή, όπως και η δική μας, στηρίχθηκε στις τότε γνωστές πηγές: στον Παπασυναδινό για τις πυρκαγιές του 1630 και 1638/39 και σε μια χρονική σημείωση σε χειρόγραφο του Μοναστηριού μας, που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη, για την τρίτη

γνωστή πυρκαγιά των Σερρών στα 1714⁵. Μοναστηριακά επίσης σχετικά έγγραφα και σημειώσεις δίνουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες.

Μια σημαντική είδηση για πυρκαγιά στις Σέρρες πριν από το 1849, αυτή του 1763, που προστίθεται στις τρεις προηγούμενες, οφείλεται στην έρευνά του φίλου πανεπιστημιακού, συνεργάτη του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών του Α.Π.Θ., κ. Τάσου Καρανταστάση, σε χειρόγραφο της μονής Βατοπεδίου του Αγίου Όρους. Για την ευγενική παραχώρηση του στοιχείου αυτού για τούτη την έκδοση, και για άλλες σημαντικές υποδείξεις του, όπως το σύγγραμμά του Ekkrem Hakki Ayverdi⁶, καθώς και για τις δυο φωτογραφίες (πίν. I, 1 και 2) θερμά τον ευχαριστούμε απ' αυτή τη θέση.

Πρέπει να ευχαριστήσουμε επίσης και τον Αντιδήμαρχο για τα πολιτιστικά, κ. Μάρκο Ηλ. Μπόλαρη, για την παραχώρηση απ' το αρχείο του τού εγγράφου των Κοινών Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων του 1885, που απευθύνεται στη μονή Κουτλουμουσίου του Αγίου Όρους (πίν. II, 2). Το έγγραφο αυτό, που έχει τη θέση του και στην ιστορία των Σερραϊκών εκπαιδευτηρίων στις τελευταίες δεκαετίες της Τουρκοκρατίας, το καταχωρούμε ολόκληρο στο «Παράρτημα» του κειμένου. Το υπογράφουν ως Έφοροι τέσσερις προύχοντες της εποχής: ο Κωνσταντίνος Καπέτης, γιος της κόρης του Εμμανουήλ Παπά⁷ Ελένης· ο Κωνσταντίνος Χόνδρος, πατέρας του Δημητρίου Χόνδρου, καθηγητή αργότερα της Φυσικής στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο των Αθηνών, γνωστός και από τη συμβολή του στην συγγραφή του Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου για τις Σέρρες και το Μοναστήρι (εκεί ο Παπαγεωργίου τον χαρακτηρίζει «φιλολογικώτατον και φιλοπονώτατον άνδρα»)⁸· επίσης ο Β. Σταμούλης, πατέρας του φονευθέντα από τους Βουλγάρους το 1913, κατά την υποχώρησή τους, Κωνσταντίνου Σταμούλη⁹. Τέλος, ο άγνωστος σε μας Νικόλαος Κ. Αναγνώστου.

Τη μεταφορά σε σχέδιο όλων των τοπογραφικών δεδομένων και την παραπέρα επεξεργασία τους πραγματοποίησε ο νέος αρχιτέκτονας κ. Κωνσταντίνος Α. Θεοδωρίδης, προς τον οποίον εκφράζονται και από δω οι θερμές μας ευχαριστίες.

Εισαγωγικά

Μια απ' τις μάστιγες των πόλεων της Ανατολής στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, εκτός απ' τις διάφορες επιδημίες και αρρώστιες, ήταν οι συχνές πυρκαγιές. Η άφθονη χρησιμοποίηση του ξύλου στις οικοδομές, όπως το βλέπουμε και σήμερα στα σωζόμενα παλιά τούρκικα σπίτια που το πρώτο τους πάτωμα είναι από πέτρα ενώ το δεύτερο κατά κανόνα από σαταμά¹⁰, με ξύλινα πατώματα, ξύλινες σκάλες, ξύλινα χαγιάτια και ξύλινες φαρδιές κορωνίδες (αστριχιές), οι οποίες εύκολα μπορούσαν ν' αρπάξουν φωτιά απ' τα τζάκια και να τη μεταδώσουν στο υπόλοιπο σπίτι, ήταν μια απ' τις βασικές αιτίες των συχνών πυρκαγιών. Οι στενοί δρόμοι, η έλλειψη πυροσβεστικής υπηρεσίας και κανένας άνεμος κατά τύχη, βοηθούσαν στο περαιτέρω φούντωμα και στο ξάπλωμα της πυρκαγιάς σε ολόκληρα τμήματα της πόλης¹¹.

Ειδικότερα εδώ, οι τέσσερις γνωστές από χρονικά μεγάλες πυρκαγιές των Σερρών, της Κυριακής 30ής Σεπτεμβρίου του 1630¹², του δωδεκαημέρου του 1638/9¹³, του Σαββάτου της 13 Αυγούστου του 1714¹⁴ και της 28 Δεκεμβρίου του 1763¹⁵ εκδηλώθηκαν στην περιοχή των εργαστηρίων και της αγοράς.

Χαρακτηριστικά ο Παπασυναδινός αναφέρει για την πρώτη πυρκαγιά του 1630: *Σεπτεμβρίω λ' ξημερώνοντας Κυριακήν ἐκάησαν τὰ ἐργαστήρια καὶ ἔπιασεν ἡ φωτιά ἀπὸ τοὺς χαλάτζηδες εἰς τὸ παπουτζήδικον τὸ ἐργαστήριον ἔπιναν μερικοὶ ὁμοίως καὶ τιτουνί¹⁶ καὶ ἀφόντις ἐδιάθηκαν ἐκεῖ ὅπου εἶχαν τινάζει τὸν λουλά δὲν εἶχε σθύση ἢ φωτιά· καὶ ἡ-*

ταν θαμπάκι λήτρες γεμάτο τὸ ἐργαστήρι· καὶ διαβόλου πειρασμὸς πιάνει ἐκεῖνο τὸ θαμπάκι καὶ ἀνάφτει τὸ ἐργαστήρι καὶ καίονται ὄλα τὰ ἐργαστήρια τὰ χαλάτζηκα¹⁷ ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἕως κάτου εἰς τὸ σταρόφορον¹⁸ [...] καὶ καίγονται τὰ ἀμπατζήδικα ὄλα ἀπὸ πάνου ἕως κάτου, καὶ ὄλος ὁ ἀραστὰς καὶ ὄλοι οἱ χρυσοσκουφάδες καὶ ὄλοι οἱ καζάζηδες τρογύρου τὸ μπεζεστένι καὶ ἐσέθενεν ἡ φλόγα ἀπὸ τὰ σιδεροπαράθυρα καὶ ἐκάηκαν τὰ χατήλια μόνον [...].

Στη συνέχεια δίνει την εικόνα της καταστροφής και του θρήνου.

Για την πυρκαγιά του 1638/9, ο ίδιος αναφέρει: [...] τὸ δωδεκαήμερον πάλιν ἐκάηκαν τὰ ἐργαστήρια εἰς τὰς Σέρρας, ὁμοίως ὡσάν τὸ πρῶτον, καμπώσου κατώτερα [...].

Χρονική σημείωση σέ χειρόγραφο τῆς Μονῆς Προδρόμου που περιέχει ἔργα του Θεοδώρου Στουδίτη ἀναφέρει για την πυρκαγιά του 1714: [...] εἰς τοὺς ἀψιδ' ἔγινεν μέγας ἐμπρισμὸς εἰς τὰς σέρρας ἐκάηκαν ὄλα τὰ ἐργαστήρια, ὁ ταπάχανας καὶ ὁ σανιδοφόρος ἐγλύτωσεν, ἐκάηκεν καὶ τὸ ἐσκή τζαμη, μηνὶ αὐγούστου 17, ξημερόνοντας τὸ σαβάτω [...]

Για την τέταρτη πυρκαγιά του 1763 ἔχουμε την παρακάτω εἰδηση¹⁹:

1763: Δεκεμβρίου: 28 ἡμέρα πέμπτη εἰς τὸ ἄξιαμ ναμαζί ἔγινεν πυρκαϊά εἰς Σέρρας με σφοδρόν ἄνεμον καὶ ἐκράτησεν ὥρας 9: ἐναία, καὶ ἐκάϊ τὸ Κερβάν χάνι με ἱκανά ὀσπήτια, καὶ τὰ ἐργαστήρια τὰ ὑποκάτω αὐτοῦ ὄλα ἕως εἰς ἄντικρις τοῦ Τζιαμίου τὸ χωρίζων τοὺς κερχανάδες· ὁμοίως πὼς καὶ τὸ Τζιαμί ἐκάϊ με τοὺς κερχανάδες τοὺς μασματζιδίκους ἀπὸ τὸ ὀπισθεν μέρος, ὁμοῦ μετα τοὺς μπακάλιδες ὁποῦ εἶναι εἰς τὸ Σιταρόφορον· ὁμοῦ καὶ τὸ Σιταρόφορον ὄλον με τοὺς χαλάτζιδες καὶ μαγείρους, κετνετζήδες καὶ ἀμπατζήδες, ὄτουρατζήδες καὶ καζατζήδες || καὶ καζασίδες μισοί || καθάδηδες καὶ σαντιτζήδες τζιομλεκτζήδες καὶ τζηρινγκήριδες· καὶ ἔπαυσεν θεοῦ θέλοντος.

Στον χάρτη που δημοσιεύω παρακάτω εἰκονίζεται ἡ περιοχή τῆς κεντρικῆς αγοράς των Σερρών ὡπως ἦταν πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφή του 1913. Ἡ περιοχή αὐτὴ ἦταν καὶ τὸ πιο πυρόπληκτο τμήμα τῆς πόλης, γιατί, ὡπως εἶδαμε καὶ πιο πάνω, ἐκεῖ ἦταν ἡ ἐστία του κακοῦ. Εὐκόλα διακρίνει κανεὶς ὅτι ὁ τέλει ἀκανόνιστος τρόπος που ἦταν κτισμένα τα μικρομάγαζα – κυριολεκτικά τὸ ἓνα μέσα στο ἄλλο – ἐπέτρεπε τὴ μετάδοση τῆς πυρκαγιᾶς σε ὄλα, ὅταν ἐπῆνε τὸ ἓνα (σχ. 1).

Ὅπως παρατηροῦμε ἡ Αγορὰ των δημητριακῶν (Τερεκέ Παζάρι) καὶ θαμβακιού (Παμπούκ Παζάρι) γύρω στο Μπεζεστένι δὲν ἦταν ἄλλο παρὰ ἡ διαιώνιση του Σταρόφορου καὶ των χαλάτσικων που ἀναφέρει ὁ Παπασυναδινός, ἐνὸς σήμερα, πίσω ἀπ' τὸ Μπεζεστένι τρία παπλωματάδικα καὶ λίγο πιο κει στην οδὸ Βασιλέως Βασιλείου μερικά καταστήματα δημητριακῶν καὶ θαμβακιού ἀποτελοῦν τὴν αἰώνια συνέχεια των μαγαζιῶν τῆς μακρινῆς ἐκείνης ἐποχῆς.

Ἀλλ' ἡ μεγαλύτερη ἀπ' ὄλες, που ξεπερνά μπορεῖ να πει κανεὶς καὶ αὐτὴ ἀκόμη τὴν οργανωμένη πυρπόληση του 1913 ἀπ' τοὺς υποχωροῦντες Βουλγάρους, εἶναι ἀναμφισβήτητα ἡ τρομακτικὴ πυρκαγιά του 1849, που κατὰ μοιραία σύμπτωση ἐγίνε στις 28-29 Ιουνίου, ὡπως καὶ ἡ τελευταία καταστροφή του 1913.

Ἡ πυρκαγιά

Ἡ πυρκαγιά του 1849 ἀποτελεῖ ἓνα σταθμὸ για τὴν ἱστορία των Σερρών γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καταστροφή των τεσσάρων χιλιάδων οἰκιῶν τῆς πόλης, που συγκριτικά τὴν ἐξισώνει με τὴν καταστροφή του 1913, καταστράφηκαν μαζί μ' αὐτὲς καὶ τα οικογενειακά κειμήλια που συσσωρεύθηκαν στο διάστημα αἰῶνων, ὡπως ἐπίσης τα περισσότερα παλιά μνημεῖα τῆς πόλης, που ἀντέζαν τὴν περίοδο τῆς δουλείας, καὶ χάθηκαν ἐτσι για πάντα πολυτίμες ἱστορικὲς πηγές. Στὴν πυρκαγιά του 1913 καταστράφηκε ὅ,τι εἶχε δημιουργηθεῖ

στο μεταξύ, από το 1849 και δώθε.

Ο Δημοσθένης Μέλφος²⁰ γράφοντας για την πυρκαγιά αυτή, την αποδίδει στο φθόνο εχθρών για την ακμή και τον πλούτο των Ελλήνων Σερραίων εμπόρων [...] *ἤτις ὁσημέραι ἠῦξανε καὶ εὐοδοῦτο χάρις εἰς τὴν κατ' ἔτος τελουμένην ἐν Σέρραις μεγάλην ἐμπορικὴν πανήγυριν ὑπὸ τὸ ὄνομα Κυρβάνη [...]*, αλλά η άποψη αυτή έχει περισσότερο συναισθηματική αξία και μπορούμε να πούμε ότι τα αίτια ήταν όπως και στις προηγούμενες φορές τυχαία.

Σε χειρόγραφο της Μονῆς Προδρόμου αναφέρεται ως συγκεκριμένη εστία της πυρκαϊάς το «Ορτά Μεζάρι»²¹. Η φωτιά εξαπλώθηκε ύστερα, πιθανότατα με την βοήθεια δυνατού ανέμου, χωρίς να υπάρχει περίπτωση καταστολής της από (την ανύπαρκτη) πυροσβεστική υπηρεσία, για να φθάσει σχεδόν μέχρι τον χείμαρρο των Αγίων Αναργύρων. Έτσι εξηγείται και το ότι πέρασε και στην αντικρινή όχθη της Κλοποτίτσας που ήταν τότε ανοικτή κι έτρεχε μέσα στην πόλη. Παραθέτω παρακάτω τις σχετικές ειδήσεις που υπάρχουν γύρω απ' τον όλεθρο εκείνο.

Μια αμυδρή γενική περιγραφή βρίσκουμε σε μια επιστολή ενός Βατοπεδινού μοναχού, του Νικηφόρου, που τη βρήκε και τη δημοσίευσε ο Δημοσθένης Μέλφος στη μελέτη του που ανέφερα πιο πάνω. Μεταξύ άλλων αναφέρονται και τα εξής: [...] *Πιστεύω δὲ ἤδη νὰ τῆ ἀναγγεῖλω ὡς μὴ ὄφειλον καὶ τὴν λυπηρὰν καὶ τρομερὰν συμφορὰν τὴν γενομένην τῆ 28ῃ τοῦ παρελθόντος Ἰουνίου εἰς Σέρρας.*

Πυρκαϊὰ τρομερὰ καὶ μεγαλωτάτῃ ἐξερράγη ἐν Σέρραις ἤτις κατεβρόχθησεν εἰς διάστημα ὀλίγων ὥρων περίπου, τῶν τεσσάρων χιλιάδων ὀσπιτίων καὶ ἐργαστηρίων καὶ δεκατριῶν (13) ἐκκλησιῶν. Σὺν αὐτοῖς κατετεφρώθη καὶ δὲν ἔμεινεν οὔτε μία οἰκία. Ὁ κόσμος ὅλος νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ τοὺς λυπηθῆ καὶ νὰ τοὺς βοηθήσῃ τοὺς ἀθλίους εἰς τὴν μεγάλην ταύτην συμφορὰν τῶν, ὅτι ὄχι μόνον ἔχασαν τὸ τίποτά τῶν, ἀλλὰ περιπλανώμενοι ἐνθεν κάκειθεν κινδυνεύουσι σχεδὸν ν' ἀποθάνουν ἐκ τῆς πείνης.

Ὁ Ἅγιος Σερρῶν²² πρὸ ἡμερῶν ἀσθενήσας, εἶχεν ἀπέλθῃ εἰς τὰ Θερμὰ τῆς Προύσης καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν εὐρέθη εἰς Σέρρας ἐν τῇ τρομερᾷ ταύτῃ δυστυχίᾳ ἀλλ' εἰσέτι εὐρίσκεται εἰς τὰ νησιὰ τῆς Πόλεως [...].

Πιο ενδιαφέρουσα, από της πλευράς του καθορισμού της έκτασης της πόλης που καταστράφηκε, είναι μια ενθύμηση που βρέθηκε σε κώδικα της Μονῆς Προδρόμου (Εθνική Βιβλιοθήκη, τμήμα χειρογράφων, με α.α. 2626)²³.

Εἰς τὰ 1849 Ἰουνίου 29 ἔγινεν πυρκαϊὰ εἰς τὰς Σέρρας καὶ ἐκάησαν ὅλον τὰς Σέρρας καθὼς ἄρχισεν ἀπὸ τὸ ὄρτὰ μεζάρι ὅλον τὸ Τζιαρσῆ ἕως τὸν Τάμπαχανα καὶ πάλιν ἀπὸ ἐκεῖ ἦλθεν ἕως εἰς τὴν Μητρόπολιν ἔκαυσεν καὶ τὴν Μητρόπολιν καὶ πάλιν ἀπὸ ἐκεῖ ἐγύρισεν ἕως εἰς τὴν μεγάλην ὄραν καὶ ἕως εἰς τὰ ἐβρέϊκα τὰ μνήματα στὴν ἄκρην τοῦ κάστρου μᾶς ἔκαψε καὶ τὸ Προδρομήτικον καὶ τὰ ἀργαστήρια ὅλα· μᾶς ἔγινεν ζημίᾳ μεγάλην ἕως 60-70 χιλ. γρόσια.

Από άλλες πηγές του Μοναστηριού μας και πιθανώς από μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν την καταστροφή, ο ανεπανάληπτος εκείνος ηγούμενος της Μονῆς του Τιμίου Προδρόμου, ο Χριστοφόρος Δημητριάδης (Προδρομίτης) καταχωρεῖ τα παρακάτω στο «Προσκυνητάριόν» του²⁴:

Ἄλλὰ κατὰ τὸ ἔτος 1840, Ἰουνίου 29 ζημίαν πολλὴν ὑπέστη καὶ ἡ Ἱ. Μονὴ ἐκ τῆς μεγάλης τότε ἐν Σέρραις πυρκαϊᾶς, καθ' ἣν ἀποτεφρωθέντων πάντων τῶν ἐργαστηρίων τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν οἰκιῶν ἐπτὰ ὀλοκλήρων συνοικιῶν 1) τοῦ ἀγίου Νικολάου· 2) τῆς ἀγίας Βαρβάρας· 3) τοῦ ἀγίου Γεωργίου· 4) τῆς ἀγίας Κυριακῆς· 5) τῶν ἀγίων Ἀποστόλων· 6) τοῦ ἀγίου Βλασίου καὶ 7) τῆς ἀγίας Ἐλεούσης μετὰ τῶν ἱερῶν ναῶν αὐτῶν καὶ τῶν Σχολείων καὶ τῆς Μητροπόλεως καὶ τοῦ παρ' αὐτῇ Καθεδρικοῦ ναοῦ τῶν ἀγίων Θεοδώρων· ἔ-

τι δὲ καὶ μέρους τριῶν ἄλλων συνοικιῶν 1) τῆς ἁγίας Παρασκευῆς· 2) τῆς ἁγίας Φωτεινῆς· καὶ 3) τοῦ ἁγίου Πεντελεήμονος, ἐκάησαν μετ' αὐτῶν καὶ τὰ ἐκεῖ 11 ἐργαστήρια τῆς Μονῆς, καθὼς καὶ τὸ Προδρομῖτικον λεγόμενον χάνι αὐτῆς. Τότε δὲ πολλοὶ μὲν τῶν Σερραίων, τὰ πάντα ἀπολέσαντες, περιέπεσαν εἰς ἐσχάτην ἔνδειαν, ἡ δὲ Ἱ. Μονὴ ἐπειδὴ ἠναγκάσθη, ἵνα ἀνακτίσῃ τὰ πυρποληθέντα, ὅπως μὴ στερηθῆ τῶν ἐξ αὐτῶν προσόδων [...].

Σε ἐγγραφο τῶν «Κοινῶν τῆς πόλεως τῶν Σερρῶν Εκπαιδευτηρίων» που υπογράφεται ἀπὸ τοὺς ἐφόρους Κωνσταντῖνο Καπέτη, Κ. Χόνδρο, Β. Σταμούλη καὶ Νικόλαο Αναγνώστου, τοὺς ὁποίους παρουσιάσαμε παραπάνω, καὶ στάλθηκε στὴ Μονὴ Κουτλουμουσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους, με ἡμερομηνία 30 Μαρτίου 1885, βλέπουμε τὸ παρακάτω ἐνδιαφέρον σημεῖο:

Κατάντικρυ τοῦ ἐν τῇ πόλει ἡμῶν Μετοχίου τῆς Ὑμετέρας Ἱ. Μονῆς κεῖται οἰκόπεδον τῇ Ἱ. Μονῇ ἀνήκον, ἀλλ' οὐδεμίαν αὐτῇ ἀποφέρων πρόσοδον μὴ ἀνοικοδομηθείσης τῆς κατὰ τὴν τότε γενομένην πυρκαϊᾶν πυρποληθείσης οἰκοδομῆς.

Συμπολίτης ἡμῶν ἀναλαμβάνει νῦν νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπὶ τοῦ οἰκόπεδου τούτου ἰδίᾳ δαπάνῃ δημόσιον Σχολεῖον ἂν ἡ Ἱ. Μονὴ δωρήσῃται τῇ πόλει τὸ οἰκόπεδον.

Ἀπὸ αὐτό, σε συνδυασμὸ με τὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τῆς περιοχῆς τῆς Ἁγίας Ελεούσας, που πήραμε ἀπὸ τὴ Μονὴ Κουτλουμουσίου, με τὴ θέση τοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἄλλων κτημάτων, προσδιορίζουμε με ἀκρίβεια ἓνα ἀκόμη σημεῖο τοῦ περάσματος τῆς πυρκαϊῆς.

Μια ἀκόμα ἐνθύμησις τῆς καταστροφῆς βλέπουμε σε χειρόγραφο τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Προδρόμου, που ἀν καὶ δὲν προσθέτει ἄλλα στοιχεῖα τὴν καταχωροῦμε καὶ ἐδῶ γιὰ λόγους πληρότητας²⁵:

Πρὸς ἐνθύμησιν τῆς πυρκαϊᾶς τῶν Σερρῶν, ἡ ὁποία ἐγινε 1849, ἰουνίου 28, τρίτῃ ἐσπέρας περὶ τὴν μίαν ὥραν.

Ἡ ἠχώ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης ἦταν ἐντονὴ ὡς τις ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ καταστροφή τοῦ 1913 εἶναι σε μας.

Ὅταν στα 1892 ὁ Πέτρος Παπαγεωργίου ἐγράφε τὴν μνημειακὴ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Πόλης μας μονογραφία του²⁶, ἀνέφερε προκειμένου γιὰ τὴν κατάστασι τῆς Παναγίας τῆς Βλαχέρνας τὰ παρακάτω:

[...] Καταστραφεῖσα ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς κεῖται νῦν ἐν ἐρείποις [...], ἐννοώντας φυσικὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1849.

Ἀπ' τὴν παραπάνω μελέτη τοῦ Παπαγεωργίου στὴν ὁποία ἀναφέρονται συνολικὰ τριάντα ἐκκλησιές τῶν Σερρῶν, σε συνδυασμὸ με τὸ γραπτὸ τοῦ Χριστοφόρου που εἶδαμε πιο πάνω, ἐντοπίζουμε τὶς δεκατρεῖς που καταστράφηκαν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Νικηφόρος.

Ἐτσι ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Μητροπολιτικὸ Ναὸ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, που ἔπαθε μεγάλες ζημιές χωρὶς ὁμῶς καὶ νὰ καταρρεύσει, ερειπώθηκαν τελείως ἡ Παναγία τῶν Βλαχερνῶν, ὁ Ναὸς τῶν Μεγάλων Ταξιαρχῶν (ἡ σημερινὴ μας Μητρόπολις), ὁ Ἅγιος Γεώργιος «τῶν Γουναράδων», που ἀνοικοδομήθηκε πάλι στα 1858, οἱ Τρεῖς Παῖδες καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος που ἐπισκευάσθηκε πρόχειρα, ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος που ξανακτίστηκε τὸ 1868, ὅπως καὶ ἡ Ἁγία Ελεούσα (μετόχι τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου). Ὁ κατάλογος συμπληρῶνεται με τὶς παρακάτω ἐκκλησίες: τὸν Καμένο Ταξιάρχῃ, τοὺς Δώδεκα Ἀποστόλους, τὸν Ἅγιο Βλάσιο καὶ τὸν Ἅγιο Νικόλαο στὴν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα, που ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τότε καὶ ἐξαφανίσθηκε τελείως.

Ἀπ' τὶς παραπάνω ἐκκλησίες, οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος ἦσαν ὀψωσδήποτε μνημεία τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς. Οἱ ὑπόλοιπες ἦσαν ἐπίσης παλαιότερες ἀφοῦ ὅλες ἀναφέρονται στο χροникὸ τοῦ Παπασυναδινού, καὶ οἱ παρακάτω ἐπτὰ, δηλαδὴ ἡ Παναγία ἡ Βλαχέρνα, ὁ Ἅγιος Γεώργιος τῶν Γουναράδων, ὁ Ναὸς τῶν Ταξιαρχῶν, οἱ Τρεῖς Παῖδες – Ἅγιος Γεώργιος, ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος (που ἦταν μετόχι τῆς Μεγίστης

Λαύρας του Αγίου Όρους), η Αγία Παρασκευή και οι Άνω Ταξιάρχες, που ήσαν μέσα απ' το Βυζαντινό τείχος των Σερρών, ήσαν πιθανότατα και εκείνες βυζαντινές.

Οι Μεγάλοι Ταξιάρχες (η σημερινή μας Μητρόπολη) ξανάγιναν αμέσως την επόμενη χρονιά (1850). Στους χώρους της Αγίας Βλαχέρνας, του Αγίου Βλασίου, του Αγίου Γεωργίου των Γουναράδων, της Αγίας Βαρβάρας, όπως και των Τριών Παίδων-Αγίου Γεωργίου, έχουν χτιστεί οικοδομές, σύμφωνα με το Νέο Σχέδιο της Πόλεως, ύστερα από την καταστροφή του 1913.

Στις θέσεις του Αγίου Γεωργίου των Γουναράδων, του Αγίου Αθανασίου και του Αγίου Βλασίου, υπάρχουν και σήμερα εικονοστάσια και ανάβουν μια καντήλα και κεριά. Οι Δώδεκα Απόστολοι είναι κάτω απ' το κτίριο και στον περίβολο του Ιου Λυκείου, ενώ του «Προδρομίτικου» έχουν χαθεί τα ίχνη, αφού ούτε ο Παπαγεωργίου αναφέρει τίποτε.

Δεν κρίνω άσκοπο ν' αναφέρω τις ζημιές των Αγίων Θεοδώρων απ' την πυρκαγιά του 1849, όπως μας τις δίνει ο Παπαγεωργίου.

[...]και όλον μὲν τὸ λοιπὸν κτίριον ὁ δυτικὸς ἐσωνάρθηξ, τὸ κέντρον καὶ τὸ Ἅγιον Βῆμα ἐσώθη ἐκτὸς τῆς στέγης, ἐκὰθ' δὲ τὸ καταπέτασμα (κοινῶς τέμπλον) διερράγησαν οἱ ἐξκίονες τοῦ κέντρου οἵτινες πολλαχοῦ κατόπιν ἐπιχρίσθησαν, ἐβλάβη ὁ ψηφιδωτὸς κόσμος τοῦ Ἅγιου Βήματος καὶ ἀπώλετο ἀρχαία καὶ πολυτίμη φιάλη τοῦ ἁγιασμοῦ [...].

Τυχερές εκκλησιές που γλύτωσαν από την πυρκαγιά του 1849 και από την καταστροφή του 1913 είναι ο Άγιος Αντώνιος - Αγία Μαρίνα και ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. Η πρώτη ξανάγινε ή επισκευάστηκε ριζικά το 1835 επάνω απ' το Βυζαντινό Ναό του οποίου η ύπαρξη είναι γνωστή από χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Παλαιολόγου απ' το 1321, όπου γίνεται λόγος για *ἀμπέλιον πλησίον τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Μαρίνης*²⁷. Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος ξανακτίστηκε ή επισκευάστηκε και εκείνος ριζικά το 1819 με δαπάνη των μοναχών Συλβέστρου και Καλλινίκου, σύμφωνα με επιγραφή που είναι πάνω από την είσοδο του Ναού, πάνω από το Βυζαντινό Ναό, δωρεά προς το Μοναστήρι του Προδρόμου απ' τον Κωνσταντίνο Χολεβιάρη στα 1342.

Για τα αλλόθρησκα ιδρύματα λατρείας δεν έχουμε επίσημες πληροφορίες. Με βεβαιότητα όμως μπορούμε να πούμε πως το Εσκή Τζαμί γλίτωσε και απ' την πυρκαγιά του 1849 όπως και το 1913. Όπως φαίνεται απ' τη φωτογραφία (πίν. I, 2), το Αραπισιλάρ Τζαμί ήταν κτίσμα απ' το τέλος του προηγούμενου αιώνα που πιθανόν να πήρε τη θέση παλαιότερου, το οποίο καταστράφηκε απ' την πυρκαγιά του 1849.

Η Εβραϊκή Συναγωγή, στη γειτονιά της Αγίας Φωτεινής, φαίνεται πως γλίτωσε απ' την πυρκαγιά του 1849, για να αποτεφρωθεί τελικά το 1913. Τη θέση της τη σημειώνουμε με ακρίβεια στο Σχέδιο 2 με την ένδειξη Ε.Σ.

Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, μπορούμε να συνθέσουμε με αρκετή ακρίβεια την έκταση και τη θέση εκείνης της καταστροφής (σχ. 2).

Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μη αναφερθεί και η γενναία συνδρομή προς τους παθόντες συμπολίτες του, του Σερραίου εμπόρου, εγκατεστημένου στη Βιέννη, Θεοδώρου Δούμπα, γιού του Νικολάου Δούμπα, βουλευτού στην Αυστριακή βουλή και μυστικοσύμβουλου του Αυτοκράτορα.

Σε επιστολή του δημοσιευμένη απ' τον κ. Π. Πέννα²⁸, γράφει τα εξής:
Κακὸς ἄγγελος φίλε Στέριε ὁ ὑστερινὸς ταχυδρόμος σας. Ἀσυνθησίτους ἀπὸ τοιαῦτα δυστυχήματα εἰς Σέρρας μᾶς ἔκαμε τόσω μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν. Τὸ συμβᾶν ὁμως κακὸν εἶναι τόσω σημαντικὸν, ὥστε καὶ τώρα ἀκόμη δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τὸ κατανοήσωμεν. Δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ζυγίσωμεν τὴν βαρύτητά του καὶ τὰ ἀποτελέσματά του. Τί τὸ ὄφελος ὁμως καὶ ἂν ἠμπορούσαμεν; ἠθέλαμεν ἰατρεύσει ὄλας τὰς πληγὰς ἢ κἂν μετριάσει τοὺς πόνους; Εἴμεθα ἱκανοί; Τὸ ὀλίγον, ὅπερ δυνάμεθα νὰ κάμωμεν, θὰ τὸ κάμωμεν. Ἄς εἶναι καὶ στα-

γών εις την θάλασσαν.

Με βάση τις παραπάνω πληροφορίες απ' τα χρονικά και τις καταστροφές των εκκλησιών αναλογίζεται κανείς το μέγεθος μιας απ' τις μεγαλύτερες καταστροφές που έπληξαν την πόλη μας στην μακραίωνη ιστορική της πορεία.

Επειδή όμως «ουδέν κακόν αμιγές καλού», θα πρέπει να αναφέρουμε ένα σημαντικό γεγονός που ακολούθησε την καταστροφή και σημάδεψε την πολεοδομική εξέλιξη της πόλης. Αυτό ήταν η διάνοιξη μέσα στα Ορτά Μεζαρλίκ δρόμου, σε επέκταση πιθανώς του μέχρι τότε δρόμου προσπέλασης, με ταυτόχρονη εγκατάλειψη του Νεκροταφείου. Έτσι σχηματίστηκε η σημερινή οδός Βενιζέλου, που ένωσε το τότε πέρας της πόλης με την απομακρυσμένη συνοικία της Κάτω Καμινίκιας.

Σύντομα όμως οι πληγές αυτές αποθεραπεύτηκαν. Η αφθονία των γεωργικών προϊόντων που παράγονταν στον πλούσιο κάμπο μας, και ιδιαίτερα το θαμβάκι, εξάγονταν στην Ευρώπη και στις Ενωμένες Πολιτείες την εποχή του εκεί εμφύλιου πολέμου. Μεγάλα χρηματικά ποσά, απ' αυτή την άνθιση, ανακούφισαν και αύξησαν τον πληθυσμό της πόλης. Δεν θα επεκταθούμε περισσότερο σε τούτο το κεφάλαιο της ακμής των Σερρών στα μέσα του προηγούμενου αιώνα, γιατί ξεφεύγει απ' τα όρια του μελετήματος. Θυμίσαμε αυτή την πτυχή, για να απαλύνουμε την ζοφερή εικόνα της καταστροφής που δώσαμε παραπάνω. Καταστροφή που πρόσθεσε ένα ακόμη στρώμα στα άλλα στρώματα ερειπίων από προηγούμενες καταστροφές, για να ξαναγεννηθεί και πάλι...

Ένας επίλογος

Κοντεύει ενάμιση αιώνας απ' το γεγονός που προσπαθήσαμε να ανασυνθέσουμε σε τούτο το μελέτημα, με όσα στοιχεία της εποχής μπορέσαμε να βρούμε.

Ας δούμε όμως, με σημερινό μάτι, τους αντίκτυπους που είχε από πολεοδομική κυρίως πλευρά, γιατί αυτή μέχρι ένα βαθμό ρυθμίζει την ποιότητα ζωής αυτής της πόλης.

Δεν αγνοούμε πως στο μεταξύ είχαμε την καταστροφή του 1913. Διαφέρει αυτή από εκείνη του 1849 και τις προηγούμενες που αναφέραμε στην εισαγωγή μας: γιατί αυτή δεν ήταν τυχαία, αλλά οργανωμένη πυρπόληση από εχθρούς που έφευγαν νικημένοι απ' τα ελληνικά όπλα.

Έτσι, από πρώτη ματιά, θα μπορούσε να πει κανείς πως η τελευταία είναι εκείνη που καθόρισε το σχέδιο της σημερινής πόλης, σαν ένα πρωτόφαντο για την εποχή πείραμα. Αν δεν υπήρξαν σημαντικές αντιδράσεις για την εφαρμογή μιας τέτοιας θεωρητικής μέχρι τότε πρότασης, δηλαδή εκείνης του αστικού αναδοσμού²⁹, ήταν κυρίως γιατί είχε προηγηθεί το μεγάλο κακό του 1849. Γιατί τότε καταστράφηκαν, όπως είδαμε και πριν, οι περισσότεροι και σημαντικότεροι κτίριοι που έδεναν την πόλη με το παρελθόν της. Εννοούμε τις εκκλησίες που ήταν μέχρι τότε οι πυρήνες των γειτονιών και αποτελούσαν τα κέντρα της ζωής των κατοίκων από κάθε σχεδόν πλευρά.

Έτσι, απ' τις 31 εκκλησίες που αναφέρει ο Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου³⁰ οι δύο Άγιοι Νικόλαοι, της Ακρόπολης και ο καταστραμμένος από σεισμό στις αρχές του 19ου αιώνα δίπλα στην Αγία Φωτεινή³¹, ήταν αλειτούργητοι: μια τρίτη, ο Άγιος Βασίλειος, αναφέρεται μόνο ως τοποθεσία³². Δύο ακόμη, οι Άγιοι Ανάργυροι και η Παναγία η Λιόκαλη στα ανατολικά της πόλης μετά το ρέμα των Αγίων Αναργύρων δεν δημιουργούσαν πρόβλημα.

Τις δύο ανέπαφες απ' τις δύο πυρκαγιές, δηλαδή τον Άγιο Αντώνιο - Αγία Μαρίνα και Ιωάννη Πρόδρομο, όπως και τους Αγίους Θεοδώρους, το νέο σχέδιο τις έλαβε υπ' όψη. Παρουσιάζοντας και τον Άγιο Νικόλαο των Μπροσταντζήδων που καταστράφηκε λίγο αργότερα³³, έχουμε ένα σύνολο 9 εκκλησιών που αφαιρούνται απ' τις αρχικές 31. Έτσι, απ'

τις 22 εκκλησίες, οι δώδεκα –εξαιρούμε τους Αγίους Θεοδώρους– έχουν καταστραφεί το 1849. Απ’ τις υπόλοιπες δέκα, η Αγία Φωτεινή και η Αγία Παρασκευή καταστράφηκαν το 1913. Μαζί με τις προηγούμενες, ανεξάρτητα απ’ τις επισκευές ή ακόμη και ανακατασκευές ορισμένων, αποτελούσαν τον θησαυρό των Σερρών. Οι οκτώ που μένουν στο σύνολο ήταν ασήμαντες και δεν μπορούσαν να αποτελέσουν εμπόδιο για την έγκριση του πρωτοποριακού για την ελληνική πραγματικότητα σχεδίου πόλης, απ’ τους εκπροσώπους των τότε συμπολιτών μας.

Δεν θα μπούμε σε λεπτομέρειες γιατί θα ξεφεύγαμε απ’ τα όρια αυτού του μελετήματος, που δεν γράφτηκε μόνο για ειδικούς, μα ως δείγμα σεβασμού στην ιστορία του τόπου μας και διάθεσης για την πλατύτερη διάδοσή της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

α) Προλεγόμενα

1. Α. Ξυγγόπουλος, *Έρευνα εις τα θυζαντινά μνημεία των Σερρών* [Έκδοση Ε.Μ.Σ. - ΙΜΧΑ α.α. 77], Θεσσαλονίκη 1965, σ. 1.
2. Το Εσκι ή Ατίκ Τζαμί χαρακτηρίζεται ιστορικό γιατί ήταν η σφραγίδα της κατάκτησης των Σερρών από τον Σουλτάνο Μουράτ Α΄, το 1383.
3. Αύξων αριθμός στον χάρτη της πυρκαϊστικής ζώνης: 232.
4. Πέτρος Θ. Πέννας, «Το Χρονικό της φωτιάς», εφ. *Πρόοδος*, Σερρών, φ. 28 Ιουνίου 1952. Επανεκδοση στα *Σερραϊκά Χρονικά*, τ. 9 (1982-1983), σ. 179-184.
5. Πέτρος Θ. Πέννας, ό.π. και André Guillou, *Les archives de Saint-Jean-Prodrôme sur le mont Ménécée*, Paris 1955, σ. 194.
6. Ekkrem Hakki Ayverdi, *Avrupa'da Osmanli Mimari Eserleri*, τ. IV, Istanbul 1982, εικ. 207 και 208.
7. Πέτρος Θ. Πέννας, *Ιστορία των Σερρών*, Αθήνα 1966². Απ. Ε. Βακαλόπουλος, *Εμμανουήλ Παπάς, «Αρχηγός και υπερασπιστής της Μακεδονίας». Η ιστορία και το αρχείο της οικογενείας του*, έκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 204, 230, 231, 242.
8. Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, «Αι Σέρραι και τα προάστεια τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου», *BZ*, τ. III, Leipzig 1894, σ. 231· επανεκδοση από τη Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Σερρών, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 7.
9. Πέτρος Θ. Πέννας, ό.π. σ. 346.

β) Εισαγωγικά

10. M.W. Leake, *Travels in Northern Greece*, Cambridge 1835, σ. 200.
11. Πρβλ. Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 151.
12. Το *Χρονικό του Παπασυναδινού*, έκδ. Π.Θ. Πέννα, Αθήνα 1938, σ. 44-45· από την έκδοση αυτή και όλα τα αποσπάσματα από το *Χρονικό* που παρατίθενται εδώ. Βλ. επίσης, Π.Θ. Πέννας, «Το Χρονικό της φωτιάς», εφ. *Πρόοδος*, φ. 29 Ιουνίου 1952, και επανεκδοση στα *Σερραϊκά Χρονικά*, τ. 9 (1982-1983), σ. 183.
13. Ό.π., σ. 56, και *Σερραϊκά Χρονικά*, σ. 183.
14. Ό.π., σ. 14, και *Σερραϊκά Χρονικά*, σ. 182.
15. Κώδ. Βατοπεδίου 1418.
16. *Τιτούνη*: καπνός τσιγάρου.
17. *Χαλάτζηκα*: εργαστήρια επεξεργασίας βαμβακιού.
18. *Σταρόφορον*: σιταγορά.
19. Το κείμενο παρατίθεται κατά τη διπλωματική μεταγραφή του κ. Τ. Καρανασάση, ο οποίος σύντομα θα παρουσιάσει σχολιασμένη έκδοση του μικρού Χρονικού που το περιέχει (Κώδ. Βατοπεδίου 1418).

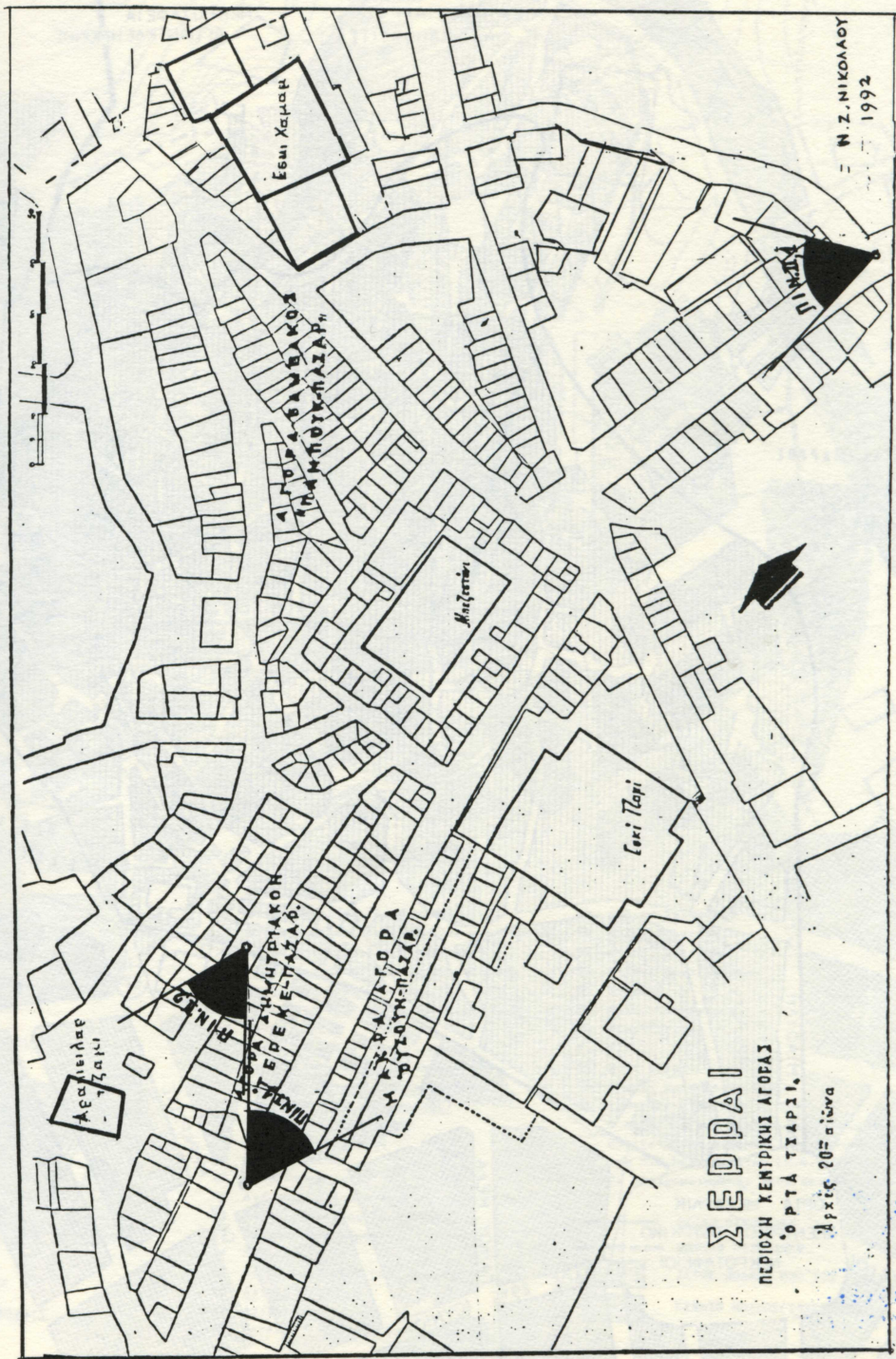
γ) Η πυρκαγιά

20. Δημοσθένης Μέλφος, «Η μεγάλη πυρκαγιά της πόλεως των Σερρών της 28 Ιουνίου του έτους 1849», *Σερραϊκόν Ημερολόγιον 1939*, σ. 61-62.
21. Εννοείται το «Ορτά Μεζαρλίκ», δηλαδή το τουρκικό μέσο (κεντρικό) νεκροταφείο που βρισκόταν στα Δυτικά της πόλης, όπου σήμερα η συμβολή των οδών Ελευθερίου Βενιζέλου, 29ης Ιουνίου 1913, Κομνηνών, Μαυροκορδάτου και Μιαούλη.

22. Εννοείται ο Μητροπολίτης Ιάκωβος ο Πάτιμος που αρχιεράτευσε στις Σέρρες στα 1846 μέχρι τα 1860 και επονομάστηκε από τους Τούρκους «Καρά γιλάν» (μαύρο φίδι), εξαιτίας της μεγάλης επιρροής που ασκούσε πάνω τους [Π.Θ. Πέννας, *Ιστορία των Σερρών*, Αθήναι 1938, σ. 175].
23. Κώδιξ Μονής Προδρόμου των Σερρών, σ. 88, τμήμα χειρογράφων Εθνικής Βιβλιοθήκης, α.α. 2526· Π.Θ. Πέννας, «Το Χρονικό της φωτιάς», ό.π. σημ. 12.
24. Χριστοφόρου (Δημητριάδη), *Προσκυνητάριον της παρά τας Σέρρας Ιεράς... Πατριαρχικής Μονής του Τιμίου Προδρόμου*, εν Λειψία 1905, σ. 55.
25. André Guillou, *Les archives de Saint-Jean-Prodrome*, Paris 1955, σ. 194. Λ. Πολίτης, Κατάλογος χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδας, αρ. 1857-2500, με τη συνεργασία Μ.Λ. Πολίτη, [Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 54], Αθήναι 1991, σ. 452 (χφ ΕΒΕ 2452).
26. Π.Ν. Παπαγεωργίου, «Αι Σέρραι, τα μνημεία, η Μονή του Τιμίου Προδρόμου», *BZ*, τ. III (1894).
27. Andre Guillou, ό.π. σ. 55.
28. Π.Θ. Πέννας, *Ιστορία των Σερρών*, Αθήναι 1938, σ. 159.

δ) Επίλογος

29. Αλεξάνδρα Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Επανασχεδιασμός και ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917* (Διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1985, σ. 120.
30. Π. Ν. Παπαγεωργίου, ό.π. Πίναξ Ι.
31. Ανδρέας Ξυγγόπουλος, ό.π. σ. 46-60.
32. Ευάγγελος Στράτης, *Ιστορία της πόλεως Σερρών*, Εν Σέρραις 1926², σ. 32.
33. Π. Ν. Παπαγεωργίου, ό.π. (*B.Z III* (1894), σ. 111), έκδ. 6' σ. 31.

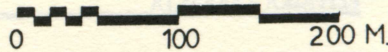
ΣΧΗΜΑ 1. Η περιοχή της κεντρικής αγοράς των Σερρών πριν από την καταστροφή του 1913. Η εικόνα ήταν η ίδια από το τέλος του 14ου - αρχές 15ου αιώνα, όταν κτίστηκε ο μουσουλμανικός περιήνας των Σερρών. Το Μπεζεστένι είναι το μόνο κτίσμα που διατηρείται σήμερα.

ΜΕΡΡΑΣ

ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΟΥ 1849

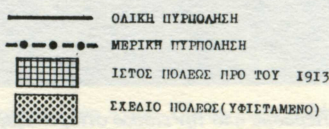

ΣΧΗΜΑ 2. Μια πρώτη προσέγγιση του χώρου της μεγάλης πυρκαγιάς του 1849, σε σχέση με την πόλη του 1913 και

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- A. ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ**
- 26 Αγίου Νικολάου (Ακρόπολης)
 - 27 Αγίου Νικολάου (ερείπια από σεισμό)
 - 28 Αγίου Νικολάου (ο Ειναΐτινος)
 - 29 Αγίου Νικολάου (των Αποστασιζήνων)
 - 30 Αγίου Νικολάου (του Οσφωσιστήριου)
 - 31 Αγίων Θεοδώρων (Μητροπολιτικός ναός)
 - 32 Αγίου Ευμεών
 - 33 Αγίου Γεωργίου - Τρικλ. Παίδων
 - 34 Αγίου Γεωργίου (των Γουναρδών)
 - 35 Παναγίας Δοχειακής & Αγίας Βαρβάρας
 - 36 Τοξοειδών (ο καμένος)
 - 37 Παναγίας των Βλαχερνών
 - 38 Παναγίας Επισκέψεως
 - 39 Αγίας Φωτεινής
 - 40 Αγίας Παρασκευής
 - 41 Αγίων Αντωνίου & Μαρτίνης
 - 42 Αγίου Βασίλειου (τοποθεσία)
 - 43 Ιωάννου Προδρόμου
 - 44 Άγιου Τοξοειδών
 - 45 Αγίου Δημητρίου (Παροικιακού)
 - 46 Αγίας Κυριακής
 - 47 Αγίου Αθανασίου
 - 48 Μεγάλου Τοξοειδών (σημερινός Μητροπολιτικός ναός)
- Β. ΤΖΑΜΙΑ**
- 57 Επικ. Τζαμί
 - 58 Μεχμέτ Μπέη (Αγία Εοφία)
- Γ. ΚΥΡΙΑΙΚΗ ΣΥΝΑΓΩΓΗ (Β.Σ.)**
- Η ορθόδοξη των εκκλησιών και τζαμιών αντιστοιχεί στον κλίμακα Ι της βασιικής μελέτης του Π.Ν. Παπαγεωργίου (Π.Σ. 1894).
Οι υπογραμμισμένοι ναοί καταστρέφθηκαν το 1949

ΠΛ. ΕΜΠΟΡΙΟΥ
ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ
ΠΑΝΑΓΟΥΛΗ
Α.Α.
ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Εικ. 1: Η μακρά αγορά (Ουζούν Τσαρσί). Την προσωινμία της φαίνεται πως την πήρε από το επίμηκες ισόγειο κτίριο δεξιά, κτισμένο με σχέδιο μετά την πυρκαγιά του 1849 και πριν από την καταστροφή του 1913. Στο βάθος, πίσω από το κτίριο, διακρίνεται αχνά ο μιναρές του Εσκή Τζαμί. (Πηγή: Ε.Η. Ayverdi, βλ. σημ. 6).

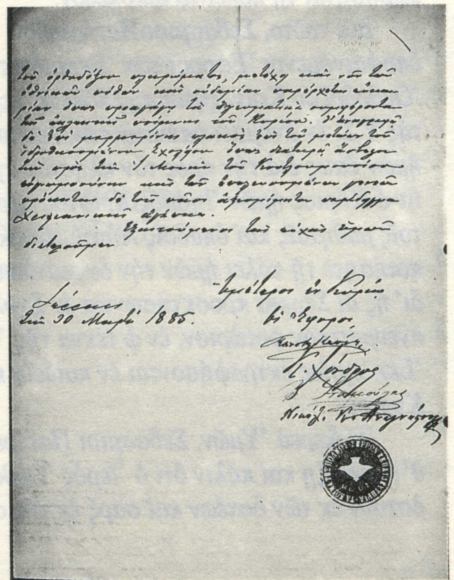
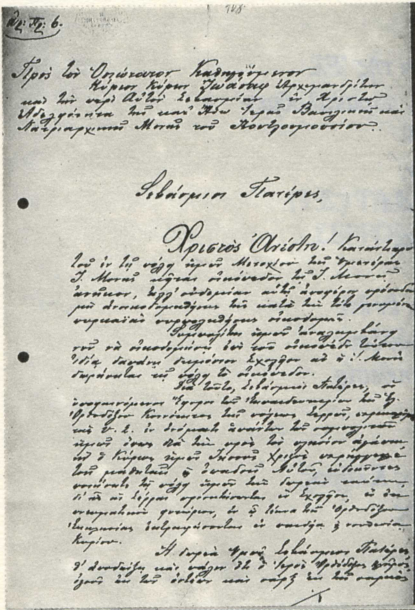

Εικ. 2: Πέρασμα από την είσοδο σιταροπάζαρου (της αγοράς δημητριακών - Τερεκέ Παζάρ). Δεξιά το Αραπισιλάρ Τζαμισί. (Πηγή: Ε.Η. Ayverdi, βλ. σημ. 6).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

Εικ. 1: Δρόμος της Κεντρικής Αγοράς (Ορτά Τσαρσί) που οδηγούσε στο Μπεξεστένι, πριν από την καταστροφή του 1913. (ταχυδρομικό δελτάριο εποχής).

Εικ. 2: Έγγραφο που απευθύνεται στην Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου του Αγίου Όρους. Αποστολέας του τα «Κοινά της πόλεως Σερρών Εκπαιδευτήρια».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ἐγγραφο ἀπὸ τον φάκελο «Σέρραι» τῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου.

Πρὸς τὸν Ὁσιώτατον Καθηγούμενον
Κύριον Κύριον Ἰωάσαφ Ἀρχιμανδρίτην
καὶ τὴν περὶ Αὐτὸν Σεβασμίαν ἐν Χριστῷ
Ἀδελφότητα τῆς κατ' Ἄθω Ἱερᾶς Βασιλικῆς καὶ
Πατριαρχικῆς Μονῆς Κουτλουμουσίου.

Σεβάσμιοι Πατέρες,

Χριστὸς Ἀνέστη! Κατάντικρυ
τοῦ ἐν τῇ πόλει ἡμῶν Μετοχίου τῆς Ὑμετέρας
Ἱ. Μονῆς κεῖται οἰκόπεδον τῇ Ἱ. Μονῇ
ἀνήκον ἀλλ' οὐδεμίαν αὐτῇ ἀποφέρων πρόσδοον
μὴ ἀνοικοδομηθείσης τῆς κατὰ τὴν τότε γενομένην
πυρκαϊὰν πυρποληθείσης οἰκοδομῆς.

Συμπολίτης ἡμῶν ἀναλαμβάνει
νῦν νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου τούτου
ἰδίᾳ δαπάνῃ δημόσιον Σχολεῖον ἂν ἡ Ἱ. Μονῇ
δωρήσῃται τῇ πόλει τὸ οἰκόπεδον.

Διὰ τοῦτο, Σεβάσμιοι Πατέρες, οἱ
ὑποφαινόμενοι Ἐφοροὶ τῶν Ἐκπαιδευτηρίων τῆς Ἐλ.
Ὁρθοδόξου Κοινότητος τῆς πόλεως Σερρῶν, παρακαλοῦμεν
τὰς Ὑ.Σ. ἐν ὀνόματι ἀπάντων τῶν συμπολιτῶν
ἡμῶν ὅπως διὰ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην,
ἣν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς παρήγγειλε
τοῖς μαθηταῖς καὶ ὁπαδοῖς Αὐτοῦ, εὐδοκοῦντες
ποιήσῃτε τῇ πόλει ἡμῶν τὴν δωρεὰν ταύτην,
δι' ἧς αἱ Σέρραι προσκτήσονται ἐν Σχολεῖον, ἐν ἔτι
πνευματικόν φυτώριον, ἐν ᾧ τέκνα τῆς Ὁρθοδόξου
Ἐκκλησίας ἐκτραφήσονται ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ
Κυρίου.

Ἡ δωρεὰ Ὑμῶν, Σεβάσμιοι Πατέρες,
θ' ἀποδείξῃ καὶ πάλιν ὅτι ὁ Ἱερὸς Ὁρθόδοξος Κληρὸς,
ὁστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς

τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος, μετέχει καὶ νῦν τῶν
 ἔθνικῶν πόθων καὶ οὐδεμίαν παρέρχεται εὐκαιρίαν
 ὅπως προαγάγῃ τὰ πνευματικὰ συμφέροντα
 τῆς ἐκλεκτῆς ποιμένης τοῦ Κυρίου. Θ' ἀναγραφῆ
 δὲ ἐπὶ μαρμαρίνης πλακῶς ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ
 ἰδρυθησομένου Σχολείου ὅπως διατηρῆ ἄσβεστον
 τὴν πρὸς τὴν Ἱ. Μονὴν τοῦ Κουτλουμουσίου
 εὐγνωμοσύνην καὶ τῶν ἐπελευσομένων γενεῶν
 πρόκειται δὲ τοῖς πᾶσι ἀξιομίμητον παράδειγμα
 Χριστιανικῆς ἀγάπης.

Ἐξαιτούμενοι τὰς εὐχὰς ἡμῶν
 διατελοῦμεν

Ἑμέτεροι ἐν Κυρίῳ

Σέρραις
 τῇ 30 Μαρτίου 1885

Οἱ Ἐφοροὶ
 Κωνστ. Καπέτης
 Κ. Χόνδρος
 Β. Σταμούλης
 Νικόλαος Κ. Αναγνώστου

(Τ.Σ.) ΤΑ ΚΟΙΝΑ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ
 ΣΕΡΡΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ
 ,αωξ'